

4-САБАҚ

АКАДЕМИЯЛЫҚ ЖАЗЫЛЫМНЫҢ НЕГІЗГІ ЖАНРЛАРЫ

ТЕЗИС

Баяндамашы тақырып жөніндегі ойын түйіндеп, пікірталасты қорытындылау үшін түйінді пікірін білдіреді. Академиялық жазылымда мұны *тезис* деп атайды. Тезис эссе мен зерттеу мақалаларында кеңінен қолданылады. Аргументтік, салыстырмалы және ақпараттық сияқты эссе түрлерінің барлығына да тезис жазуға тура келеді. Себебі тезиссіз жұмыстың тақырыптық ұстанымы нақты болмай, автордың негізгі мақсаты анық көрінбей қалады.

Тезисті қалай жазу керегін түсіну немесе білу жазба жұмысын бастаудың алғашқы қадамын білумен тең. Өйткені ол тұтас мәтіннің қай бағытта және қандай мақсатта жазылатынын ықшамдап көрсетеді.

Батыс елдерінің жоғары оқу орындарында соңғы курста жазылатын дипломдық жұмысты көбіне «тезис» («thesis») деп атайды. Жазба жұмысының бұл түрі көлемді зерттеу жұмысының бірі болып саналады және оны жазу бір жылға жуық уақытты талап етуі мүмкін. Ал біздің қарастыратынымыз - шағын эсселер мен зерттеу жұмыстарында бір не бірнеше сөйлеммен берілетін автордың пікірі. Бұл пікір, яғни тезис автордың жеке-дара көзқарасы, ұстанымы болып саналады және жазылым барысында осы пікірін дәлелдеп, аргументтер мен фактілер қолдану арқылы нақтылайды. Осыған байланысты жазба жұмысындағы өз ұстанымының дұрыс екеніне оқырманын сендіруге тырысады.

Тезис жазба жұмысының негізгі идеясы ретінде бір немесе екі сөйлемнен ғана құралады. Оны өз алдына жеке жазудың қажеті жоқ. Эссенің тезисі кіріспе бөлімінде, көбіне соңғы сөйлемі ретінде жазылады (бірақ, кіріспе бөлімінің соңғы сөйлемі тезис болуы міндетті емес). Өйткені бұл сөйлем арқылы автор оқырманға нені баяндағысы келіп тұрғанын жеткізеді.

Тезис оқырман назарын өзіне тартып әкететіндей жазылуы керек. Ол үшін тезис пікірталас туындайтындай болғаны жөн. Яғни автордың тұжырымымен барлық адам келісе бермейтіндей немесе, жалпы алғанда, солай болатындығы күмән тудыратындай жайт болуы тиіс. Мысалы: Қаржылық қиындықтар туындаған жағдайда несие алған дұрыс, себебі, бұл қиындықты шешудің тиімді жолы. Мұндай пікірмен көп адам келіспеуі мүмкін, себебі қаржылық қиындықтарды несие алмай-ақ шешудің жолдары көп және ол үшін несие алу тиімді амал ретінде саналмауы да мүмкін.

Керісінше, тезистегі пікір ешқандай пікірталас тудырмай, ол ой мен барлық адам келісетін болса, тезис әлсіз құрылған деп есептеледі. Мысалы: Қазіргі кезде банктен несие алу өте оңай, себебі несие алушының несиелік тарихы мен жеке басын куәлендіретін құжаттары болса жеткілікті. Мұндағы пікір көпшілікке белгілі әрі ешқандай күмән тудырмайды.

Кез келген адам жазба жұмысын белгілі бір себепсіз оқымайтыны белгілі. Сондықтан тезис автор үшін оқырманның оқуына себеп болатындай негізді қысқаша көрсетудің мүмкіндігі болып саналады. Тезисте автор қозғалатын мәселесінің маңызы мен аргументтерін тиянақты беруге тиіс. Ол барынша қызғушылықты тудырып, мәтінді оқыған оқырман өзгелерге де тарататындай (өзгелерді оқуы үшін кеңес беруге) болғаны жөн.

Эссенің түрлеріне байланысты, тезистің түрлері де дәлелді және хабарламалық тезис болып бөлінеді. Бірақ олар эссенің мақсаты мен құрылымына сәйкес келуі қажет. Мәселен, аргументтік, дәлелдемелік, салыстыру және кереғар эсселердің тезисі әртүрлі пікірталас туындататындай жайттар барысында автордың өз ұстанымын нақты тұжырым ретінде беруге бағытталады. Яғни, автор өз пікірінің дұрыстығына оқырманын сендіргісі келеді. Әдетте, мұндай дәлелді тезис мазмұндық құрамы жағынан пікір мен оның рас екендігін көрсететін негізден құралады. Мысалы: Кәсіпкерлікті несие алып бастаған дұрыс, себебі

алғашқы қаржының болуы бизнесті тез жолға қоюға ықпал етеді әрі Қазақстан банктерінде кәсіпкерлікпен айналысу үшін пайызы аз несие түрлері қарастырылған.

Берілген дәлелді тезисте автор ұстанымы анық көрсетілген, яғни автор кәсіпкерлікпен айналысу үшін несие алу қажет деген пікірді қолдайды. Сөйлемнің екінші бөлімінде неліктен бұл пікірдің дұрыс екенін дәлелдеуге тырысады. Мұндай тезис түрі пікір эссе, дәлелдемелік, салыстыру және кереғар және т.б. эсселерде жазылады.

Ал ақпараттық және сипаттамалық эссені жазу барысында хабарламалық тезис қолданылады. Онда автор эссе жазудағы ниеті мен эссе соңында келетін қорытындысы жайында баяндайды. Мысалы: Несие алу үшін банкке өткізетін тиісті құжаттардың тізімін алып, қай банктің қандай пайызбен несие беретінін білу қажет.

Тезистің құрылымы эссе құрылымына тікелей тәуелді. Мәселен, бес параграфтан тұратын шағын эссенің тезисінде үш ой айтылады.

Ондағы үш ой негізгі бөлімдегі үш параграфтың жазылуына арқау жағынан қалған екі параграф кіріспе мен қорытынды бөлімге арналады. Мысалы: «Абай жолы» романы қазақ әдебиеті үшін шоқтығы биік шығарма, себебі шығарма көркемдік жағынан өте шебер жазылып (бірінші ой), онда қазақтың мәдениеті кеңінен сипатталған (екінші ой) және ұлы Абай образы анық сомдалған (үшінші ой).

Бұл дәлелді тезисте автор өзінің неліктен «Абай жолы» шығармасын үздік деп есептейтіні жөнінде үш негізді анық көрсетеді. Ол эссенің негізгі бөліміндегі үш параграфтың мазмұнында камтылуы тиіс.

Дегенмен жоғары оқу орындарында бес параграфтан тұратын жазба жұмысын жиі талап етпейді, яғни көлемді жазба жұмыстар сұралады. Ал көлемдірек жұмыстардың тезисі мағыналық жағынан кеңірек болып келеді. Мұндай тезистерде жазылатын ой жеке-жеке көрсетілмей, жинақталып беріледі. Мысалы: «Қан мен Тер» трилогиясының сюжеттік арқауы - кекті тартыс, себебі үш кітаптің («Ымырт», «Сергелдең», «Күйреу») барлығында да басты кейіпкердің әрекеті осыны аңғартады.

Тезисті жазу үдерісі біршама ойлануды талап етеді. Дегенмен ондағы ықшамдалған тұжырым арқылы барлық жазба жұмысының мақсатын айқындап беруге болады. Бұл жұмыстың жазылу мақсатын және аргументін нақтылаумен қатар, оқырманның қызығушылығын оятуға септігін тиізеді.

Өзін-өзі тексеруге арналған сұрақтар:

- 1. Тезис дегеніміз не?*
- 2. Тезистің қандай түрлері бар?*
- 3. Тезис эссенің қай бөлімінде жазылады?*
- 4. Хабарламалық тезис дегеніміз қандай тезис?*
- 5. Көлемді жазба жұмысының тезисі қалай жазылады?*
- 6. Қандай тезис нашар жазылған тезис деп есептеледі?*

• Жаттығулар:

1-жаттығу. Берілген тапсырмаларды оқып шығып, қолдаушы аргументтермен тезис жазыңыз.

1-ші тапсырма: Сізде жоғары оқу орнында оқу үшін қалаларды таңдау мүмкіндігі туындады. Жоғары білім алғыңыз келетін қаланы тандаңыз және неліктен тандағаныңыз жөнінде түсіндіріңіз.

Қолдаушы аргументтер:

1. Мен Алматы қаласында жоғары білім алғым келеді, өйткені мен Алматының табиғатын жақсы көремін.
2. Алматы Қазақстандағы ең әдемі қала және осы қалада жастық шағымды өткізгім келеді.
3. Алматы білім ордасы болғандықтан, жоғары білімді осы қалада алғым келеді.

Тезис: _____

2-ші тапсырма. Білімді болудың маңызы зор.

Қолдаушы аргументтер:

1. Білім адамды интеллектуалдық тұрғыдан жоғарылатады.
2. Білімді азаматтар еліміздің дамуына үлес қосады.
3. Білім жоғары жалақылы жұмыспен қамтамасыз етуге мүмкіндік жасайды.

Тезис: _____

3-ші тапсырма: Мектепте оқушылардың ұялы телефон қолдануына тыйым салу қажет.

Қолдаушы аргументтер:

1. Ұялы телефон сабақ кезінде кедергі жасайды.
2. Ұялы телефон арқылы интернеттен сұрақтардың жауабын табу оқушыны өз бетінше ойлануға кедергі келтіреді.
3. Ұялы телефонның денсаулыққа кері әсері бар.

Тезис: _____

4-ші тапсырма: Жергілікті ауыл әкімшілігінің бюджетінде қосымша қаражат бар. Осы қаражатты ауыл әкімшілігі (ауыл мектебін, ауруханасын немесе жолын жөндеуге) жұмсағаны дұрыс па? Қолдаушы аргументтер жазыңыз. Ақшаны жұмсау үшін өзіңіздің басқа да таңдауыңыз туралы жазсаңыз да болады. Неліктен мұндай таңдау жасағаныңызды түсіндіріңіз?

Қолдаушы аргументтер:

- 1.
- 2.
- 3.

Тезис: _____

5-ші тапсырма: Мектеп мұғалімі болу үлкен жауапкершілікті талап етеді.

Қолдаушы аргументтер:

- 1.
- 2.
- 3.

Тезис: _____

2-жағтығу. Берілген тезистерді оқып, қай тезистің жақсы жазылғанын анықтаңыз және себебін түсіндіріңіз.

1. КСРО құлады, себебі кеңестік қоғам әділетсіз жолмен құрылды.

2. 1986 жылғы желтоқсан оқиғасының туындауына Колбиннің тағайындалуы әсер еткенімен, қазақ халқының осы кезеңге дейінгі ұлттық құндылықтарына жасалып келген қысымдар негізгі фактор болып табылады.

ПІКІР

Пікір (рецензия) дегеніміз - ғылыми зерттеу жұмысына (реферат, мақала, монография, эссе, магистрлік/докторлық диссертация, курстық/дипломдық жоба т.б.) берілетін шынайы талдау. Пікір беруші -рецензент, пікір беру жұмысы рецензиялау деп аталады. Рецензенттің басты міндеті - жұмысты құр сипаттау емес, ғылыми еңбек автор көзқарасын қолдау немесе оған қарсы аргументтелген фактілер керсету, зерттеудің жетістіктері мен кемшіліктеріне баға беру. Пікір әділ, нақты, шынайы, еңбектің ғылыми, практикалық маңыздылығы турасында, жеке көзқарастардан ада, эмоциясыз берілуі тиіс. Пікір бермес бұрын рецензент материалмен мұқият танысып шығуы қажет. Ғылыми ортада курстық/дипломдық жоба, диссертация (магистрлік/ докторлық), монография, оқу құралы, әдістемелік құрал, мақала, ғылыми жоба сияқты зерттеу еңбектерге пікір талап етіледі. Ғылыми жұмысқа берілетін пікірдің құрылымы, негізінен, мына мәліметтерді қамтиды (пікір талап етілетін жағдайға қарай өзгерістер болуы мүмкін, кейде пікірдің дайын формасы беріледі):

- ғылыми еңбектің атауы, авторының аты-жөні, лауазымы;
- негізгі бөлім (зерттеу тақырыбының өзектілігі мен тақырыптың ашылуы);
- мәселенің теориялық тұрғыдан терең зерттелгенін дәлелдейтін дәйексөздердің берілуі, мәтін құрылымының логикалық жақтан дәйектілігі;
- зерттеу мақсатына сәйкес әдістердің қолданылуы;
- қойылған мақсат-міндеттердің орындалуы;
- жетістіктері мен кемшіліктері;
- жұмыстың ғылыми және практикалық құндылығы;
- сауаттылығы, ресімделуінің талап етілетін нормаларға сәйкестігі;
- ұсыныс (курстық/дипломдық жоба, реферат т.б. үшін қорытынды баға, кейде қорғауға жіберу/жібермеу туралы ұсыныс;
- мақала, тезис, баяндама т.б. үшін жариялауға жіберу/жібермеу туралы ұсыныс;
- магистрлік/докторлық диссертация үшін ғылыми дәреже беру/бермеу туралы ұсыныс);
- пікір берушінің аты-жөні, лауазымы, жұмыс орны, қолы (мекеме мерімен расталады).

Кей жағдайларда ішкі және сыртқы пікір қажет болуы мүмкін. Ішкі пікірді, әдетте, ғылыми жұмыстың жетекшісі, автормен бір мекемеде жұмыс істейтін әріптес ғалым береді. Сыртқы пікір беру үшін өзге мекемелердің, ЖОО-лардың ғалымдары тағайындалады.

Пікір жазуда жиі қолданылатын тілдік оралымдар:

Жұмыс... тақырыбына арналған
 Зерттеу тақырыбының өзектілігі сөзсіз/дау тудырмайды
 Ұсынылып отырған теорияның маңыздылығы анық ... мәселесі жан-жақты талданады/сипатталады
 Практикалық тұрғыдан дәйектеледі/дәлелденеді
 Теориялық деректерді талдауы ... сияқты шешімдер жасауға мүмкіндік береді. ... негізінде өз көзқарасын нақты дәлелдей алған ... мәселелеріне басты назар аударылады.
 ... қол жеткізілген нәтиже ретінде бағалауға болады
 Жұмыстың бірінші тарауында ... сөз болады
 Жұмыстың теориялық бөлігі... зерттеуге арналған
 ... мынадай мәселелерді анықтайды
 ... практикалық ұсыныстар әзірлеп, оларды сынақтан өткізген автордың ... деген пікірін қолдаймыз/пікіріне қосыламыз
 ... деген пікірімен/көзқарасымен/тұжырымымен сөзсіз келісуге болмайды ... жеткілікті түрде дәлелденбегенін атап көрсетеміз
 ... зерттеу жұмысының маңыздылығына қатты әсер етпейтін ескертулер бар
 ... кемшілігі ретінде көрсетуге болады
 ... қойылатын талаптарға жауап береді
 ... мәселеге қатысты тың тұжырымдар ұсынылған
 ... қосымша редакциялауды талап етеді, себебі... ... қорғауға/жариялауға ұсынуға болады деп санаймыз

1-тапсырма

Дәріс бойынша тапсырмалар

1. Дәріс мазмұнымен танысыңыз.

2. Дәріс мазмұны бойынша төмендегі кестені толтырыңыз.

№	Дәріс мәтініндегі (сіз үшін) маңызды ақпарат не?	Өзіндік ойларыңыз	Оқытушыға қоятын сұрақтарыңыз	Дәріс мәтіні бойынша ізденіс жұмысы	Дәріс мәтініндегі (Сіз үшін) жаңа ақпарат қандай?	Дәрісті қаншалықты меңгердіңіз? (Өзіңізді бағалаңыз)
---	---	-------------------	-------------------------------	-------------------------------------	---	--

2-тапсырма. «ПОПС» формуласын қолданып, пікір, тезис туралы өз пікіріңді дәлелде.

- ✓ Бірінші сөйлем: «Менің ойымша, ...»;
- ✓ Екінші сөйлем: «Себебі, мен оны ...» деп түсіндіремін;
- ✓ Үшінші сөйлем: «Оны мен ...деген фактілермен, мысалдармен дәлелдей аламын»;
- ✓ Соңғы сөйлем: «Осыған байланысты мен ... деген шешімге келдім».

3-тапсырма

1. Жүсіпбек Аймауытовтың «Ана тілін қалай оқыту керек?» атты мақаласына пікір жазыңыз.
2. Рәбиға Сыздықтың «Сөз мағынасы және оны түсініп жұмсау» мақаласына пікір жазып, тапсырыңыз.
3. Рәбиға Сыздықтың «Тіл мәдениеті және оның проблемалары» атты мақаласына пікір дайындаңыз.
4. Көптомдық «Әлемнің ақыл-ой антологиясының» I кітабына пікір жазып, тапсырыңыз.
5. Осы сабақ бойынша төмендегі кестеге өз ойыңызды қорытындылап жазыңыз

Бұрыннан білемін	
Білгім келеді	
Білдім	

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТ ТІЗІМІ

1. Оспанов Е. Академиялық жазылым негіздері: Оқу құралы. – Алматы: «Білік» баспасы, 2020. – 340 б.
2. Советова З.С. Ғылыми зерттеу негіздері және академиялық жазылым: – Алматы: АЭЖБУ, 2022. – 200 б.
3. Сапина С., Динаева Б. Академиялық адалдық және ғылыми-зерттеу жұмысын жазу техникасы: Оқу-әдістемелік құрал. – Нұр-Сұлтан, 2020. – 200 б